

811.163.41'366:929 Бошковић Р.**811.163.41'373.611****<https://doi.org/10.18485/sj.2022.27.1.2>****МИЛАН В. СТАКИЋ***Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 15.12.2021.

Прихваћен: 25.01.2022.

ДЕРИВАЦИОНЕ ИНОВАЦИЈЕ ПРОФЕСОРА РАДОСАВА БОШКОВИЋА

У раду се показује шта је ново, оригинално – Бошковићево у области деривације српске, јужнословенске и словенске. У својим радовима проф. Радосав Бошковић је критички анализирао све што је о појединим питањима речено пре, а потом износио и своје ставове о структури суфикса, семантици и функцији њиховој, о мотивним речима, значењу изведених речи и многим другим нерешеним (или погрешно решеним) проблемима српске и словенске деривације.

Кључне речи: деривација, суфикс, наставак, општи део, морфолошка структура, семантика, функција, изведене речи, перинтеграција.

О лингвистичком генију Радосаву Бошковићу писано је много, како о њему самом тако, још више, и о његовим научним радовима. Овом приликом бавићемо се само његовим радовима из области деривације, истичући, пре свега, оно што је оригинално Бошковићево. Због временске и просторне омеђености, нећемо моћи анализирати све његове радове из те области, оставићемо нешто и за касније јер од широког спектра лингвистичких области којима се бавио овај наш најпознатији компаративиста – понајвише радова је управо из деривације. Поставили смо пред себе смео и тежак задатак да покажемо како је проф. Бошковић осветљавао поједина деривациона питања као што су:

* mstakic@mts.rs

порекло суфикса, њихова морфолошка структура, семантика, функције, веза са мотивним речима, продуктивност и др.

У уводном делу своје најпознатије расправе (докторске дисетације) *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници* проф. Бошковић истиче, као битну особину прасловенског језика у поређењу са праиндоевропским – велики број именских суфикса (преко 150 према 98 у индоевропском прајезику). Сви се прасловенски суфикси могу поделити на старе, наслеђене, индоевропске и нове, словенске. Суфикси који су карактеристични за јужнословенску епоху језичког развитка допиру најдаље до прасловенског језика. Проф. Бошковић их дели на две групе: 1) суфикси (он их чешће зове наставци) који су само функционално, по развоју нових значења, јужнословенски а по пореклу су прасловенски; готово сви су познати и у другим словенским језицима; и 2) суфикси који су и структурно и функционално јужнословенски; за њих не знају други словенски језици.

І НАСТАВЦИ С ЕЛЕМЕНТИМА К И Ц

Моциони суфикс -ица

Структура. У науци је углавном прихваћено објашњење проф. Розвадовског који у суфиксу *-ica* види спој завршетка *i* именица женскога рода типа словенско **vǫlčī < *vǫlkī* и наставка *ca (< ka)*. Прасловенски однос *vǫlčī-ca : vǫlkъ* дао је, дакле, путем *перинтеграције* наставак *ica*. Проф. Бошковић, међутим, иде корак даље и пита се да ли је у састав *ica* ушао суфикс *ca* или његова старија форма *ka*.

Да би се правилно одговорило на питање: на шта се своди наставак *ica*, на *i + ca* или на *i + ka* ваља имати у виду два момента: гласовни облик наставак *ica* и функционално-семантички однос наставака *i* и *ca* у овој вези.

Проф. Розвадовски узима у обзир само гласовни облик наставак *ica* и своди га на *i + ca*. По њему, *ica* је немогуће извести из *ika* јер именице њиме саграђене имају акценат на претпоследњем слогу, на вокалу *i*, а према закону Бодуена де Куртене задњонепчани сугласници у прасловенском језику мењали су се само пред акценатом, отуда *i + ka* није могло дати *i + ca*. А. Белић је, међутим, доказао да са мењањем или немењањем задњонепчаних сугласника у прасловенском језику акценат нема никакве везе, те цела аргументација Розвадовског пада.

Остаје да се види на шта упућује семантичко-функционални однос наставака *i* и *ca (ka)* као саставних делова суфикса *-ica*.

Према проф. Дорошевском, који полази од моционе функције као једине основне, старе именице на *i* могле су бити проширене само деминутивним *са*.

Проф. Бошковић то не прихвата јер би употреба *деминутивног са* код старих именица на *i* значило експанзију наставка *са* у деминутивној служби у прасловенском језику. А то је, по њему, немогуће претпоставити из неколика разлога.

Прво, словенски језици не указују на ширење употребе наставка *-са* (= *ьса < њка*) у прасловенском језику.

Друго, веза деминутивног *са* са старим именицама на *i* била је немогућа и формално и семантички. Ево зашто. Језичка анализа је код *ĩ-* основа могла издвајати као деминутивни суфикс само *ьса*, а не *са*, те се овај деминутивни наставак могао преносити од *ĩ-* основа на именице женског рода само у облику *ьса*. Резултат тога преношења на именице типа **ьлѣи* био би **ьлѣ-ьса*, а не *ьлѣса*.

Треће, суфикс *иса* није *основне* употребе *само* у случајевима кад се додавао на именичке опште делове, него и на придевске, код именица типа **ѣрни*. „Ако, дакле, на силу Бога, деминутивно *са* и помиримо са именицама прве врсте, не можемо га никако помирити са именицама друге врсте (тип **ѣрни*).” (Бошковић 1978: 60).

После свега, јасно је да је основни облик суфикса *иса*, по проф. Бошковићу, могао бити само *ика* (*< ĩ + ка*).

Следеће питање које проф. Бошковић поставља је употреба наставка *ка* код именица на *i*: да ли је он био код њих *граматичке*, суфиксне употребе или је ушао у састав наставка *ика* као функционално израђен суфикс, са неким значењем.

Он сматра да је однос *ьлкѣ- *ьлѣика* морао првобитно, у моменту настанка, значити само замену старијег односа *ьлкѣ- *ьлѣи*.

Однос *ьлкѣ- *ьлѣи* у еволутивном погледу представља крајњи резултат развоја моције рода код неизведених именица. Из овога произилази, прво, да *ьлкѣ- *ьлѣи* није био никакав однос у језику и, друго, да је наставак *ка* дошао само зато да би веза ових двеју именица добила природу *суфиксног* односа у језику. Наставак *i* није имао природу суфикса, зато се не може говорити о некој функционалној супституцији наставака *i* и *ка*. Однос *ьлкѣ- *ьлѣика* није, дакле, могао настати као резултат функционалног *појачања* завршетка *i* моционим *ка*.

У прасловенском језику биле су две врсте именица на *i*: од именичких и од придевских општих делова. Код обеју врста у исто време настао је суфикс *иса*. Постојао је, дакле, однос *ьлкѣ- *ьлѣи* и *ѣрнѣ- *ѣрни*. Први је у даљој еволуцији дао наставку *иса* *моционо* значење, а други *граматичку* функцију.

Овај генетички дуалитет код наставка *ica* показује, прво, да је наставак *ka* могао бити додаван именицама на *i* само зато што није имао никаква значења, што је био семантички празан наставак и, друго, да је његова употреба код ових именица значила само обележавање формалне везе двеју речи истога општег дела, а одређена односа по значењу (**vľčika* не значи формалну еволуцију именице **vľči* као члана моционог односа, већ као именице која је имала поред себе именицу истога општег дела – *vľkъ*).

Моциони однос *старац–старица* је дргачији. Код њега немамо прављења *femininum*-а од *masculinum*-а. У овом односу (*старац–старица*) имамо везу наставка *ica* са придевским општим делом, а њу је немогуће разумети ако се пође од односа *вук–вучица*.

Однос *вук–вучица* не показује граматички моменат наставка *ica* – не показује, то јест, како је употреба овога наставка почела да значи прављење именице од придева, дакле – прављење нових речи променом граматичке категорије.

Насупрот проф. Дорошевском који претпоставља да је граматичка функција наставка *ica* резултат развита његовог основног моционог значења, проф. Бошкових тврди и доказује да моционо значење наставка *ica* као једино основно значење „не објашњава ни начин формирања односа *старац–старица* уопште ни граматичку функцију наставка *ица* засебно”. Ако се однос *вук–вучица* узме као једини случај где је наставак *ica* постао и добио значење обележавања *femininum*-а, не може се објаснити данашње нпр. српско *вештац–вештица*, *пратилац–пратилица*, словеначко *nosec–nosica*, бугарско *вражалец–вражалица*, руско *продавец–продавица*, *пришлец–пришлица* и сл. Према томе, очекивали бисмо још у прасловенском нешто као *pratilъсь–*pratilъčica*, *nosъсь–*nosъčica*, као што имамо у српском *носач–носачица*, *богаташ–богаташица* и сл. Тек тада би моциони систем у словенским језицима потпуно одговарао ономе што је у језик унела појава суфикса *ica* у односу *вук–вучица*.

Да моциона употреба наставка *ica* не може довести до његове граматичке употребе – до његове употребе за прављење именица од придева – показао је проф. Бошкових на материјалу српског језика и то на употреби наставка *ica* код речи саграђених суфиксом *ар*. Однос *арица* : *ар* првобитно је значио само однос *femininum*-а према *masculinum*-у. Све речи на *арица* могле су значити само оно што што значе и речи на *ар* само, наравно, у женском роду. Али данас тај однос није увек такве природе: *овчарица* (маск. *овчар*) није само женска која чува овце, већ и *колиба* за овце; *лојарица* (т. *лојар*) значи само *зраду* где се лој туче и сл. Наставак *ica* је поред основног моционог значења развио и друга значења. А сва ова друга значења су резултат секундарног односа морфолошких елемената код појединих именица. Докле год је језичка анализа издвајала морфолошке елементе *овчар-ица*, нпр., моционо значење

наставка *ica* код њих је било једино. Чим су ове именице доведене у везу са основним речима од којих су именице на *ар* начињене (*овца*, нпр.) њихова морфолошка структура се променила. Перинтеграцијом је добивена нова подела на морфолошке елементе: *овч-арица* (*овца*). Наставак *ica* преко свога деривата *арица* остаје везан за именице. За даљи развитак значења код њега од стварног је значаја само однос према основној речи, оној од које је *masc.* саграђен, а тај однос у језичком осећању никад не издваја *ica*, већ увек неки његов дериват у који поред *ica* улази и наставак за *masculinum*.

Будући да се из моционе службе суфикса *ica*, узете као једина основна, не може објаснити и његова граматичка функција, његова веза са придевским и глаголским општим деловима, мора се претпоставити да је *ica* као суфикс истовремено добио и моционо значење и граматичку функцију: једно у вези са именичким, а друго у вези са придевским општим деловима. На то упућују: 1) многа образовања од придева у свим словенским језицима, а то се не може разумети ако се пође *само* од моционог као основног значења; 2) наставак *ica* је развио особину да се њиме *променом граматичке категорије* граде нове речи, а њу није могао добити у моционој функцији; 3) *ica* је само у случајевима суплетивне моћије (тип *старац–старица*) познат као моциони наставак свим словенским језицима; његова првобитна употреба код ових именица морала је нићи у некој категорији којом је прожет граматички систем свих словенских језика; 4) код суплетивне моћије суфикс *ica* заступљен је у свим словенским језицима само у оним случајевима где се може претпоставити придевски општи део и вероватно он овде, по мишљењу професора Бошковиха, чува везу са својим пореклом (тип: *starьсь–starica*, *nosьсь–nosica*, *pratilyсь–pratilica*, али друкчије: *slověninь–slověňka*).

Развитак суфикса *ica* у словенским језицима упућује нас, видели смо, на две врсте именица на *i* у прасловенском језику: на именице на *i* с именичким и с придевским општим деловима.

Именице од придевских општих делова типа **čьrni*, **desni*, **lěvi* и сл. резултат су семантичке супстантивизације придевских номинатива женскога рода. По облику те су именице биле у прасловенском језику сличне оном што су данас у српском именице типа *ст̑ар̑а̑*, *мл̑ад̑а̑*, *с̑ух̑а̑*, *зл̑а̑* и сл. И несумњиво би именице типа **čьrni* остале и даље као граматичка категорија у језику да је наставак *i* остао као знак женскога рода, као што је случај са наставком *a*.

Именице на *ica* које су саграђене непосредно од придева нису из категорије Адјективабстракта. То нам показује, прво, да је семантичка еволуција именица типа **čьrni* била завршена кад су оне у прасловенском језику почеле да добијају наставак *ka*, и друго, ове именице су биле на путу да постану лексичке речи, кад су преко наставка *ka* ушле у категорију изведених речи. Иначе, да су ове именице и историјски биле резултат непосредне везе наставка *ica* с

придевским општим деловима, њихово би значење морало бити апстрактно: *сухота*, *врућина*, *бистроћа* и сл., а не „река” (сушица), „телесна температура” (врућина), „река, ракија” (бистрица) и сл.

Придевска супстантивизација – супстантивизација без суфикса – значи *именичку лексикализацију у придевској форми*. Супстантивизација помоћу суфикса значи: или само промену граматичке категорије (*лен – леноћа*) или *атрибутивизацију у именичкој форми* (*жутица = болест, новац, трава, крушка*).

Друга група прасловенских именица на *i* биле су именице типа **vǫlčī*, **děvi* – именице од именичких општих делова. „Оне су нејасне, и генетички и формално”.

Има ли генетичке везе међу именицама типа **vǫlčī* и оних типа **čьrni*? Да ли је ово *i* код **vǫlčī* пренето из категорије **čьrni*? По проф. Бошковићу, „анализа природе и једних и других именица” даје негативан одговор на оба питања.

Именице типа **čьrni* нису се развиле на суфиксној основи, код њих је наставак *i* био номинативни завршетак и њихова продуктивност кретала се у границама употребе наставка *i* за женски род код придева. Или још конкретније: именица на *i* није могло бити где није било и придева на *i*, и друго, именице типа **čьrni* биле су могуће као граматичка категорија у језику само док док је и наставак *i* употребљаван као наставак за женски род код придева. Дакле, не може се говорити о грађењу именица типа **vǫlčī* према именицама типа **čьrni* на основу суфиксне функције наставка *i*.

Хирт мисли да је наставак *i* код именица типа **vǫlčī* био суфикс и да му је основно значење било посесивно. То, међутим, не потврђује њихов развита у индоевропским језицима: оне су проширене у индоевропским језицима наставком *ka* (у прасловенском језику) или наставком *na* (у латинском језику *rēgīna*, *gallīna*). Затим, да је основно значење тога *i* било посесивно, именице на *i* не би могле изгубити *посесивни* елеменат у свом значењу, а њега немамо ни у односима прасловенског *vǫlkъ—vǫlčica*, латинског *rēx—rēgīna* нити у односима основне именичке моције типа старословенско *сжѣдѣ—сжѣдѣа*.

Најбоље је – закључује проф. Бошковић – поћи од моционог значења као основног код именица типа **vǫlčī* (праиндоевропско *uǵkʷī*). У том случају њихово формирање значи *сужавање* функције придевског *i*: поред обележавања женског рода уопште, постао је морфолошки знак именица које значе *женска бића*.

Следеће питање које себи поставља проф. Бошковић је: зашто су именице на *i* добивале наставак *ka* у прасловенском језику? И које су га именице на *i* добиле? Морале су га добити само оне међу њима које је језичка анализа уводила у категорију изведених речи, те су и *формално* морале постати изведене

речи. То нам потврђују обе групе именица које су проширене наставцима за грађење речи: именице на $\bar{i}(s)$ и именице на $\bar{u}(s)$.

Именица на i нпр. **čьrni* могла је бити формално супстантивизовани придев само док је било у језику придевских номинатива на i ; чим је њих нестало, именица **čьrni* доведена је у везу са придевом *čьrнѣ*: место везе са придевом **čьrni* (= номинатив једине женског рода) дошла је веза по *општем делу* с придевом **čьrнѣ*. Овај нови однос „имао је у себи оба елемента карактеристична за изведене речи: везу двеју речи по заједничком општем делу и наставак i као знак морфолошке диференцијације тих двеју речи истога општег дела”. Требало је само да наставак i постане суфикс. Али он то није могао постати „из два разлога: једно зато што је био само номинативни наставак – завршетак и као такав је морао остати у неким случајевима; а друго стога што се он као вокалски елемент није јављао у свим облицима именице **čьrni*.” (Бошковић 1978: 70).

Творбени однос именице **čьrni* и придева **čьrнѣ* требало је и формално да се обележи јер наставак i није могао постати носилац те везе те су и ове именице (као и све изведене) обележене суфиксом: „именица **čьrni* добила је наставак ka ; а даљи развитак односа **čьrni + ka : čьrнѣ* дао је наставак *ika > ica*.”.

Развитак именица на u (= $\bar{u}s$) јаснији је од развитака именица на i .

Обе групе ових именица очуване су у старословенском језику: „и оне код којих је у било формантског карактера и које су проширене наставком \bar{ni} (= ni) и оне код којих је у било морфолошке природе и код којих је овај наставак остао” (Бошковић 1978: 71).

Још је Зубати показао да именица на **ѣни** и **ѣ** има у старословенском (и црквенословенском) две врсте: оне значе или *femīnina mobilia*: **богѣни** (: **богѣ**), **рабѣни** (: **рабѣ**), **сжсѣдѣни** (: **сжсѣдѣ**), **поганѣни** (: **поганинѣ**), **Ѣмарганѣни** (: **Ѣмарганинѣ**); **свекрѣ**, **ѣтрѣ**; или су апстрактне именице од придевских општих делова: **благѣни** (: **благѣ**) **грѣдѣни** (: **грѣдѣ**), **правѣни** (: **правѣ**), **простѣни** (: **простѣ**); **любѣ** (: **любѣ**), **цѣлѣ** (: **цѣлѣ**) = оздрављење.

Наведени примери нам показују две ствари: прво, да међу именицама на $\bar{u}i$ и онима на u у старословенском језику нема семантичке разлике; и друго, да се ове две групе именица не разликују ни по општем делу: и у једној и у другој групи има именица од именичких и од придевских општих делова.

Именице на u , $\bar{u}i$ које су од придевских општих делова генетички се поклапају са именицама на i : и оне су по пореклу супстантивизовани *femīninum*-и, и то од придева на $\bar{u}s$: стсл. **лѣгѣкѣ**–**лѣгѣни**, **цѣлѣ**–**цѣлѣ** своди се на прасловенско **ligūs – *ligūs*, **kailūs – *kailūs*.

И именице на у, *yŋi* од именичких општин делова постале су као и именице типа **vblčī = vblčīca*; и оне су постале негде у реченици уз именице које су по природи биле именице женскога рода.

Зашто је разбијена основна прасловенска категорија именица на у (< *ūs*) на две групе: на именице на у и на именице на *yŋi*?

По значењу се – речено је већ – нису разликовале, а то значи да наставак *ni* није био знак одвајања именица на у које су значиле моцију од именица на у које то нису значиле, те да не може бити ни говора о моционој употреби наставак *ni*, како мисли нпр. Зубати. То би значило да би наставак *yŋi* заменио наставак у у свима случајевима где је оно било моциони знак, а тако није. Именице као *svekry, jętry, neplody* остале су у свом основном значењу, а апстрактне именице **vblgy, *lgy, *blagy* итд., које немају с моцијом никакве везе, добиле су наставак *ni*.

И овде проф. Бошковић види паралелу са именицама на *i*, види „разграничење између именица на у код којих је овај наставак био формантског карактера и именица на у код којих је он био морфолошке природе; дакако, до овог разграничења је и овде могло доћи само после уклањања придева на у из језика” (Бошковић 1978: 73).

У којим случајевима је то у било формантског карактера код именица са именичким општим делом? – Ако је поред *femininum*-а био и *masculinum* од истог општег дела, језичка анализа је однос *femininuma*-а према *masculinum*-у тумачила као однос изведене речи према основној; где тога односа није било, *femininum* се сводио на усамљену реч, без повезаности са другим речима од исте основе. У првом случају дошао је наставак *ni* да и формално изрази творбени однос, а у другом су именице на у остале у свом старом, основном облику. Тако су још у прасловенском (а сачувао их је и старословенски) добијене именице *bogyŋi, *orbyŋi, sęsędyŋi* и сл., а с друге стране *svekry, jętry, neplody*.

Проф. Бошковић не оставља ни појединачна питања нерешена. Наиме, од свих наведених именица на у само је једна имала према себи и *masculinum*, то је именица *svekry* која је још у прасловенском имала и *masculinum* од исте основе – **svekъrъ*. Зашто није добила наставак *ni* као све друге? Зато што је – према проф. Бошковићу – именица **svekъrъ* генетички изведена реч од именице *svekry*. Моциони однос је, дакле већ био изражен, и он је био суплетивне природе: **svek-ъrъ : svek-ry*.

Код именица на у с придевским општим деловима два су момента давала формантски карактер наставку у: први је веза именица на у с основним придевом по заједничком општем делу, а други је семантички однос именице према основном придеву. Однос именица на у према основним придевима самантички је значио однос изведене према основној речи када је био онакав какав је

у другим случајевима обележаван наставцима *ota* и *ostb*; у тим случајевима (када су те именице по значењу биле једнаке именицама на *ota* и *ostb*) однос именица на у према основним придевима био је суфиксног карактера, те су именице на у морале добити наставак за грађење речи; а где однос није био такав, именице су остајале у свом основном облику. Зато смо добили две врсте облика именица: *blagyni–blagъ*, *gъrdyni–gъrdъ*, *pravyni–pravъ*, *prostyni–prostъ*, а с друге стране *cъly* (= оздрављење) : *cъlbъ* = totus, *ljuby* = amor : *ljubъ* = carus. И ове последње две именице биле су апстрактне и имале су поред себе придеве од исте основе, па ипак нису проширене наставком *ni*, јер њихов семантички однос према придевима није био суфиксне природе.

Какве је природе био наставак *ni* којим су проширене именице на у? Проширивање именица на у наставком за творбу речи значило је само њихову формалну асимилацију изведеним речима. Према томе, „наставак *ni*, у оној епоси развитка прасловенског језика када су њиме проширене именице на у, није могао имати никаква специјална значења: он је био сведен на обичну партикулу; онако исто као и наставак *ka*” (Бошковић 1978: 75).

Како су формиран моциони односи код суплетивне моције?

Именичка моција није могла довести до формирања суплетивне моције. Моционо значење у односима суплетивне моције (*старац–старица*) код фемининалних наставака је секундарно. Оно је резултат суфиксне еволуције наставака *ica* и *ъka*, *ъka* и њиховог функционалног односа према наставцима за *masculinum* у категорији лица. Овде је реч о оном *ica* које је постало код придева, у односу *ъrnpъ–ъrņnica*; код њега је примарно граматичко значење а моционо – секундарно.

Имамо два односа код суплетивне моције са наставком *ica*: *samъсь–samica*, *grěšъnikъ–grěšnica*.

У категорији лица наставак *ica* већ од почетка могао је имати, за *femininum*, значење н о с и о ц а о с о б и н е. И у тој употреби се функционално срео са наставком *ъkъ>ъсь* који је као наставак за *masculinum* значео н о с и о ц а о с о б и н е, нпр.: **starъсь*, стсл. *старъць*, срп. *старац*, словеначки *starec*, руско *старец*, пољ. *starzec* и сл. Чим се нашло једно поред другог у прасловенском језику *starъсь* и *star-ica*, *samъсь* и *sam-ica* и сл., добили су односи ове врсте у језичком осећању моциону вредност: настала је могућност да се од општег дела *masculinum*-а на *ъсь* прави *femininum* помоћу наставка *ica*: даљу продуктивност наставку *ica* у образовањима ове врсте давао је сам моциони однос. Тако је дошло до употребе наставка *ica* у случајевима суплетивне моције.

Код односа *grěšъnikъ–grěšnica* могло би се такође претпоставити да су се *ica* и *ikъ* прво функционално срили, а затим се суфикс *ica* и по моционој употреби везао за *ikъ*. Али се овде јавља и други проблем: у каквом односу стоје наставци *ikъ–ica* и у генетичком погледу.

Однос *grěš̌bnikъ–grěš̌nica* једини је случај суплетивне моције где се увек и у свим словенским језицима јавља за *femininum* само *ica*, никад поред њега и *ka*. Проф. Бошковић мисли да је Вондрак у праву кад тврди да је је један од ових наставака могао бити направљен према другоме. Који према којему? Вондрак мисли да је *ica* направљено према *ikъ*. По проф. Бошковићу, то није могуће из два разлога. Прво, таква претпоставка не објашњава функционално-семантички развитак наставка *ica* у словенским језицима. Она не узима у обзир употребу *ica* у случајевима именичке моције; а та је употреба његова једна од основних, првобитних. Друго, ако Вондрак претпоставља да је **grěš̌nika* направљено према *grěš̌bnikъ*, он признаје наставку *a* суфиксни карактер: узима га као наставак за грађење *femininum*-а од *masculinum*-а, а то се не може прихватити. Зато проф. Бошковић претпоставља обрнуто – да је *ikъ* направљено према *ika*. На то упућује и функционални развитак наставка *ikъ*. Обе његове основне функције: грађење именица од придева (махом изведених наставком *ьнъ – nomina attributiva* у широком значењу овога назива) и грађење деминутива значе, у ствари, паралелизам употреби наставка *ica*.

Где је и како наставак *ikъ* направљен према наставку *ika*? Он није могао настати у категорији *живих бића*. Ту би његова употреба поред наставка *ika* могла значити само стварање односа *masculinum : femininum*. „Грађење појединих наставака за *masc.* према наставцима за *fem.* и обрнуто – нема места нигде где речи саграђене једним наставком стоје према речима саграђеним другим наставком у моционом односу”. (Бошковић 1978: 94). Проф. Бошковић претпоставља да су односи *ькъ : њка* и *ькъ : ика* утицали да се према наставку *ika* створи *ikъ* у оној категорији где *ika* није имало наставка *ькъ* поред себе, а то значи код *придева на њнъ*. Формирање наставка *ikъ* према наставку *ika* значи заправо асимилацију наставка *ika* формалној моционој ознаци именица мушкога рода у категорији *предмета*; онде где је употреба ових наставака у *истим речима* била искључена. То значи: према именицама типа српско *кишница* (кишна – вода), *празница* (празна – кошница) и сл. могле су бити направљене још у прасловенском и именице типа српско *источник* (источни – ветар), *ручник* (ручни – убрис) и сл.

Када је наставак *ikъ* почео да се употребљава у истим речима с наставком *ika*, кад су се ова два наставка *срела*, – морао је њихов однос добити значење грађења *femininum*-а од *masculinum*-а (тип *grěš̌bnikъ – *grěš̌nika*). Ичим се у језику створила могућност да се ово избегне, дошло је до формалне диференцијације тих наставака. Тако је дошло до уопштавања сугласника *k* код наставка *ikъ*, а сугласника *c* код *ika* и стварање односа *grěš̌bnikъ – grěš̌nica*.

Одељак о моционом суфиксу *ica* намерно смо приказали у нешто ширем обиму да бисмо показали колико проф. Бошковић у оквиру једног питања решава других проблема, како их решава и како их све доводи у везу, у једну ширу целину.

Развитак деминутивних наставака с елементима **к** и **с**

Прасловенски језик је код сва три рода имао по неколика наставака с елементом *к*. Њихова материјална разлика могла је бити значајна у два случаја, код наставака *ѡкъ, ѡкъ || икъ* и *ѡка, ѡка || ика*. Тек после резултата треће палатализације могло је доћи код њих до везивања деминутивне функције само за поједине наставке: *икъ || ись || ѡкъ, ѡкъ || ѡсь; ѡка || иса; ѡко, ѡко || ѡсе*.

а) Наставци *исъ, ісе*

Они су и материјално, по свом саставу, и функционално, по значењу и употреби, јужнословенски наставци.

Наставак *исъ* познат је старословенском, српском и словеначком језику; у бугарском га нема. У старословенском (и црквенословенском) он има или деминутивно значење : *корабницъ, агнисъ, гвоздѣсѣ, каменисѣ, Растисѣ*, или се његова употреба своди на супстантивизацију адјективизираних партиципа: *љубимѣ, питомѣ*. У српском (и данашњем и старијем), он је само деминутивног значења: *вјетриц, даждиц, коњиц, кошиц, мачиц, маљиц*, и из ранијег периода: *кључницъ, коницъ, кораблицъ, крѣшницъ, манастирницъ, чловѣчницъ, Тодорицъ, Оѣрошницъ*. И у словеначком језику он има само деминутивно значење: *batic* (bat), *kolobaric* (kolobar), *možic* (mož), *konjic*.

Проф. Р. Бошковић сматра да је наставак *ісе* могла дати веза наставака *ѡсе* с именицама саграђеним наставком *ѡје*. „Од именица као **свѣтъје, *орѡдѡје* деминутивни облици саграђени наставком *ѡсе* морали су некада гласити **свѣтъѡје, *орѡдѡѡје*. Ови су облици даљим развитком групе *ѡјъ > ѡ* или само *ѡј – ѡ* дали **свѣтъсе, *орѡдѡсе*; онако исто као што је група *-ѡје-* у неким случајевима, можда још у прасловенском, могла дати *ѡ*. На тај начин би и данашња дужина вокала *і* у овом наставку добила своје објашњење” (Бошковић 1978: 108).

У вези са генезом суфикса *исъ* проф. Бошковић истиче да је важно питање да ли је тај суфикс прасловенског или јужнословенског порекла. А. Белић га сматра за јужнословенску иновацију: наставак за мушки род саграђен према деминутивном *иса*; на другом месту каже да би могао бити и прасловенског порекла. Проф. Бошковић, у вези са постанком тога *исъ* каже:

„Факат је ово:

- 1 наставак *исъ* се у старословенском функционално потпуно подудара с наставком *икъ*: основно му је деминутивно значење, а служи и за супстантивизацију придева;
- 2 он се јавља у оним језицима где је деминутивно *иса* узело широког маха. А све ово, са своје стране, упућује на две ствари: да претпоставка *исъ < икъ* ни у погледу значења наставака *исъ* нема никаквих тешкоћа

и, друго, да је за живот овога наставка од основног значаја била веза његова по сугласничком елементу с наставцима с елементом *с*” (Бошковић 1978:109).

б) Наставци *ica* (џка, џка) || џка, џка (*ica*)

Главни деминутивни наставак код именица женског рода на *a* у ном. једине у јужнословенским језицима је *ica*; а у језицима западне и источне групе – *ka* (*џка, џка*). Наставак *ica* очувао је деминутивно значење и у језицима западне и источне групе, али он код њих није продуктиван у деминутивној употреби. Тако исто и наставак *џка, џка* сачували су као деминутивни наставак и јужнословенски језици, али се ни у једном од њих он не употребљава онолико колико *ica*.

То што су и *ica* и *ka* као деминутивни наставци познати свим појединим групама словенских језика значи да је њихово деминутивно значење прасловенско. А за ширење употребе једног наставка на рачун другог пресудна је била промена *ika* > *ica*. Тек после ње створена је могућност да се у језичком осећању у једним језицима деминутивна функција веже за елемент *с*, а у другим за *к*.

Проф. Бошковић надаље показује како је суфикс *ica* развио деминутивно значење у прасловенском језику. Доршевски сматра да је *ica* добило деминутивно значење из деминутивног *ca* који је ушао у његов састав. На то проф. Бошковић каже следеће: „Можемо претпоставити да је *vьlčica* у односу према **vьlči* значила „*parva lupa*”; па да је тек после губитка именице **vьlči*, а у односу према *vьlkъ*, почела да значи *lupa*. Али не можемо примити да је наставак *ica* добивши моционо значење у новом односу очувао и деминутивно значење из старог односа” (Бошковић 1978: 112).

Он даље сматра да је деминутивно значење код *ica* могло настати аналошки према наставку *џка, џка*. Распоред деминутивног *џка, џка* и *ica* у словенским језицима поклапа се са распоредом ових наставака у моционој служби. Употреба моциони х наставака *ica* и *ka* у извесној епоси развитка прасловенског језика добила је карактер двају напоредних наставака исте семантичке вредности. Друго основно значење, поред моционог, наставак *ka* у прасловенском језику било је деминутивно. „И кад су моциони наставци *ica* и *џка, џка* и по значању и по употреби имали исту вредност, а наставак је *џка, џка* служио и за деминуцију, било је сасвим природно да се и наставак *ica* почне употребљавати као деминутивни наставак и да се на тај начин *ica* и *џка, џка* по основним значењима својим потпуно изједначе” (Бошковић 1978: 113).

Старословенски и српски језик отишли су најдаље у уопштавању наставака *ица*: у њима нема деминутивног *ка*. Српски примери као *ћерка, Анка* као и *шитка, спонка, биљешка* имају само историјску вредност – показују да је и српски језик познавао деминутивно *ка*. У оба ова језика наставак *ица* остао је као једини деминутивни наставак код именица старих *a*-основа.

У српском језику се и од деминутива на *ица* гради „даља деминуција” само помоћу наставка *ица*: *маслиничица* (*маслиница*, *маслина*), *мерицица* (*мерица*, *мера*), *ружичица* (*ружица*, *ружа*), *игличица* (*иглица*, *игла*) и сл.

За дериват *чица* проф. Бошковић прихвата Белићево извођење из везе као *шиба* = *шипка* – дем. *шипчица*, *спона* = *спонка* – дем. *спончица*. Употребљава се и код именица женског рода на *a* и код именица женског рода на сугласник. И редак је и код једних и код других: *странчица* (*страна*), *стварчица* (*ствар*), *цевчица* (*цев*), *кошчица* (*кост*).

Иначе је код именица женског рода на сугласник у ном. једине деминутивни наставка *ца* (< *ьса*): *смрца* (*смрт*), *речца* (*реч*), *капца* (*кап*), *жећца* (*жећ*), *крвца* (*крв*), *ноћца* (*ноћ*).

в) Наставци *ьсь*, (*ькь*, *ькь*) || *икь*, *ькь*, *ькь* (*ьсь*)

У српском језику чува се рефлекс деминутивног наставка *ькь*, *ькь*. Али данас су деминутиви на *ак* већином хипокористици; и махом су црта песничког језика: д е м и н у т и в и: *вршак* (*врх*), *трачак* (*трак*), *ловак* (*лов*), *дренак* (*дрен*), *часак* (*час*); х и п о к о р и с т и ц и: *гласак* (*глас*), *голубак* (*голуб*), *гроздак* (*грозд*), *делака* (*део*), *ђаволак* (*ђаво*), *цветак* (*цвет*), *бојак* (*бој*), *мрачак* (*мрак*), *облачак* (*облак*), *санак* (*сан*), *синак* (*син*), *стручак* (*струк*), итд.

Српски језик (заједно са словеначким и староословенским) одваја од бугарског и свих осталих словенских језика врло широка употреба деминутивног *it'ь*: стсл. *иштѣ*, срп. *ић*, словен. *иџ*. То је утицало и на различиту расподелу наставака *ьсь* и *ькь*, *ькь*. Док бугарски језик, који не зна за деминутивни настака *it'ь*, уопштавањем наставка *ьсь* уклапа се у општу расподелу наставака с елементима *k* и *c*, српски и словеначки, који имају широку употребу деминутивног *it'ь*, чувају у подједнакој мери и наставак *ьсь* и наставак *ькь*, *ькь*.

И међу деминутивима на *ац* у српском језику има хипокористика, али много мање него код именица на *ак*: д е м и н у т и в и: *светацац* (*светац*), *шаранац* (*шаран*), *разбојац* (*разбој*), *товарац* (*товар*), *лукац* (*лук*), *дробац* (*дроб*), *грашац* (*грах*) и др.; х и п о к о р и с т и ц и: *градац* (*град*), *крушац* (*крух*), *изворац* (*извор*), *братац* (*брат*), *прутац* (*прут*), *прозорац* (*прозор*).

За проф. Бошковића нема сумње да су велики развитак наставка *it'ь* с једне стране и употреба деминутивног *ькь*, *ькь* у истим размерама као и наставак *ьсь* у српском и словеначком језику – у узрочној вези. Све је више долазило до уопштавања *it'ь* на рачун наставака *ьсь*, *ькь*, *ькь*. За ове језике значајно је било само да ли ће се деминутивна функција у језичком осећању више везати за елемент *t* или за елемент *k* || *c*; у њима је однос *k* : *c* добио споредан значај. Стога је разумљива и напоредна употреба рефлекса прасловенских наставака *ьсь*, *ькь*, *ькь* у ова два језика.

г) Наставци *њсе* || *њко*, *њко*

Расподела суфикса: са елементом *с* у јужнословенским а са елементом *к* у источним и западним словенским језицима нигде није тако доследна као код суфикса *њсе* и *њко*, *њко*. Ови суфикси су били једини носиоци деминуције код именица средњег рода.

У свим јужнословенским језицима наставак *њко*, *њко* изгубио је своје деминутивно значење, док је *њсе* у свима њима добио велику продуктивност.

У српском језику деминутивно *ње* развило је и четири своја деривата: *анње*, *енње*, *аиње*, *еиње*:

ње: *данње* (дно), *дрвње* (дрво), *гроње* (грло), *колње* (коло), *словње* (слово);

анње: *коританње* (корито), *чеданње* (чедо);

енње: *стакленње* (стакло), *теленње*: (теле), *буренње* (буре), *дугменње* (дугме), *јаренње* (јаре), *парченње* (парче) и сл.;

аиње: *грлаиње* (грло), *брдаиње* (брдо), *коритаиње* (корито), *местаиње* (место) и сл.:

еиње: *рамње* (раме), *темње* (теме), *вимње* (виме) и сл.

Како су настали деривати *анње*, *енње*, *аиње*, *еиње* – проф. Бошковић нас упућује на Белићево тумачење.

-ање, *-ење*: „Од случајева попут *срдаиње* уз *срње* с једне стране и *коритаиње* уз **коритње* с друге, *-ање* је апстраховано као самостални суфикс којим се граде: *брдаиње* уз *брдо*, *вратаиња* *врата*, *псетаиње* *псето*, *устаиња* *уста* итд. Од именица попут *дијете*, ген. *дјетета* првобитни облик деминутива гласио је **дјетење* од *дјетње* који је још једном добио суфикс *-(њ)се* од чега настаје **дјетење*, а потом и *дјетеиње*. Према *дјете* *дјетеиње* се од *вимње* (ген. *вимња*) твори *вимње*, а од *тјеме* (ген. *тјњмена*) *тјњмеиње*.”

-анње: „Од случајева попут *влакно* *влаканње* је *-анње* пренето и на оне речи које нису имале *-но* као основички суфикс: *блатанње* *блато*, *чеданње* *чедо*, *псетање* *псето*.” (Белић 2000: 37).

II НАСТАВЦИ (ЪN)ICA || (ЪN)IA (NOMINA LOCI)

Наставак *ica*, поред моционе службе код именица на *ањь* и *ањь* и поред деминутивне службе, одваја јужнословенске језике од источне и западне словенске групе и грађењем именица које значе *nomina loci*. И у тој употреби наставка *ica* јужнословенски језици су јединствени.

За морфолошки састав именица *nomina loci* карактеристично је да оне имају у извесним случајевима у основи својој *nomina agentis* (у најширем смислу), нпр. српско: *ковач-ница*, *месар-ница*, *коњуш-ница*, *парионица* (< *paril-ьница*). Управо ова *nomina loci* чија је основа *nomen agentis* на *аљь*, *аљь*, *ичљь*, **лљь* – разликују јужнословенске језике од источних и западних. У јужнословенским језицима од именица на *аљь*, *аљь*, *ичљь* и некадашњих именица на **лљь*, преко придева изведених наставком *љнљ* праве се *nomina loci* наставком *љса*. И у свима је њима историјски развитак именица на *-аљьница*, *-аљьница*, *-иљьница*, *-аљьница* дао засебан наставак *ница*. У источним и западним словенским језицима *nomina loci* ове врсте граде се помоћу наставка *ља*, а не помоћу *љса*. И у њима је даљи развитак ових именица дао наставак *ља*. Однос наставака *ница* : *ља*, дакле, изражава разлику између јужнословенских језика с једне и источних и западних с друге стране у погледу грађења именица које значе *nomina loci*.

За српски језик (и словеначки) карактеристична је искључива употреба наставка *љса* (*ница*) за грађење *nomina loci* којима је у основи какав *nomen agentis*. Примери:

-ница: *гвожђарница* (гвожђар), *књиљарница* (књиљар), *месарница* (месар), *пекарница* (пекар), *ковачница* (ковач);

-арница: *воштарница* (восак);

-ачница: *пљувачница* (пљувати);

-оница, -ионица: *читаоница* (читати), *мешаоница* (мешати), *гостионица* (гостити), *делаоница* (делати); *перионица* (прати), *штедионица* (штедети);

-ушница: *коњушница* (коњ, *коњуш).

У источним и западним словенским језицима налазимо за *nomina loci* оба наставка – и *ља* (*ља*) и *љса* (*ница*). У јужнословенским језицима налазимо данас само *љса*, наставак *ља* као наставак за *nomina loci* нема.

У вези с тим проф. Бошковић каже: „Изгледа ми више несумњиво него вероватно да су и јужнословенски језици као дијалекти прасловенског језика морали познавати и употребу наставка *ља* код именица које су по значењу *nomina loci*. [...] Несумњиво је, исто тако, већ и по широкој и потпуно уопштениј употреби наставка *љса* у јужнословенским језицима и делимично употреби његовој у полапском и руском језику да је развитак месног значења код њега продукат прасловенске епохе језичког развитка” (Бошковић 1978: 140).

Велики развитак наставак *љса* и губитак наставак *ља* у овој служби у јужнословенским језицима стоје у узрочној вези. А то нам потврђује и факат да је у њима *ља* знатно продуктиван али као наставак за грађење *nominum actionis*.

Каква је морфолошка структура именица на *ља*? Именице типа **рекаљь-љн-ља*, **коваљь-љн-ља* и сл. имају следећу морфолошку структуру: *nomen agentis*

+ придевски наставак *ьнѣ* + наставак *ја*. Али то *ја* налазимо у још два случаја: код именица што су им у основи придеви на *ьнѣ* који нису саграђени од именица које значе *nomina agentis* и код именица што су им у основи придеви без наставка *ьнѣ*. „И нема сумње да је ово структурно тројство именица на *ја* било већ у прасловенском језику израз њихова унутрашњег, семантичког тројства, – да су именице на *ја* могле бити, према томе какав им је био морфолошки склоп или *nomina loci* или *nomina actionis* или *Adjektiv-abstrakta*” (Бошковић 1978: 141).

Nomina actionis не представљају основну, првобитну употребу наставка *ја*. Она су по постанку резултат везе наставка *ја* с придевима који су имали и глаголе од исте основе поред себе; она, дакле, представљају случај прелаза категорије *Adjektivabstrakta* у категорију *Verbalabstrakta*. Две су, према томе, групе именица на *ја* које треба објаснити: *Adjektivabstrakta* и *nomina loci*.

Прву везу наставка *ја* с придевским општим деловима представљају именице типа **such-ја*, **tvrd-ја*; тј. помоћу *ја* грађене су у почетку апстрактне именице придевског значења. То нам показује да су помоћу *ја* могле бити грађене именице само од оних придева на *ьнѣ* који су били направљени од именичких општих делова; јер је само супстантивизација оваквих придева могла дати именице које су по значењу *Adjektivabstrakta*.

Именице *nomina actionis* на *ьнѣ* нису резултат екскурзивног покрета наставка *ја* него су постале на следећи начин.

Сва образовања на *ьнѣ* чувала су природу апстрактних именица придевског значења док је њихова основа у језичком осећању имала номенску вредност. Нека су такву природу своју и очувала, а нека не. Нису је могла очувати она образовања на *ьнѣ* код којих је основни, први морфолошки елеманат (онај испред *ьн*) био глаголског порекла а номенске вредности. А нису је могла очувати зато што је код њих у језичком осећању успостављен семантички контакт с глаголима: њихов основни део у новој интерпретацији језичког осећања добио је глаголску вредност. Два су резултата проистекла из те нове интерпретације: један формални – издвајање наставка *ьнѣ* као наставка за грађење именица од глаголског општег дела; други семантички – добијање једне нове групе именица на *ьнѣ* које су по значењу *nomina actionis*.

Даљи развитак *nomina actionis* на *ьнѣ* у прасловенском језику, према проф. Р. Бошковићу, био је овакав. Нека *nomina actionis* унутрашњим развитаком значења дала су *nomina loci*, тј. назив *радње* у неким је случајевима узет и за назив *места* на којем се та радња врши, упор.: срп. *радња* „продавница”. Тако смо у прасловенском добили две групе именица направљених од глаголских општих делова: једну с граматичком функцијом наставка *ьнѣ* – *nomina actionis*, а другу без икакве функције настака *ьнѣ*, а с конкретним значењем самих именица – *nomina loci*. „Словенски нам језици показују да је

већ у прасловенском језику међу именицама на *ьѣа* које су биле *nomina loci* и онима што су значиле *nomina actionis* извршена извесна диференцијација, – да су ове две с е м а н т и ч к е категорије и ф о р м а л н о разграничене. Јасан је резултат тога њихова разграничења: веза *nomen agentis* + *ьѣа* постала је знак морфолошког склопа *nominum loci*, а веза *глаголска основа* + *ьѣа* остала је знак морфолошког склопа *nominum actionis*.” (Бошковић 1978: 143).

Ово разграничење се заправо своди на двојаку интерпретацију у језичком осећању њихова општег дела – номенску кад су значиле место и глаголску кад су значиле радњу. Како су општи делови *kov-*, *bor-* код именица типа **kovьѣа* = ковачница, **borьѣа* = борионица у прасловенском добили номенску вредност? Тако што су именице **kovьѣа*, **borьѣа* и сл. у језичком осећању доведене у везу с образовањима типа **kovь* = који кује, **borь* = који се бори. По угледу на **kovьѣа* (: **kovь*), **borьѣа* (: **borь*) добили смо у прасловенском **pralьѣа* : **pralь*, **kovaщьѣа* : *kovaщь*, **pьsaщьѣа* : *pьsaщь* итд. Само се по себи разуме да су *nomina loci* на *ьѣа* и *nomina actionis* на *ьѣа* и формално могле да се потпуно разграниче тек онда кад је из језика нестало образовања типа **kovь*, **borь*.

После свега изнетог јасно је шта представљају по своме склопу именице типа **bѣlil-ьѣа*, **pral-ьѣа* и сл.: код њих се, по проф. Р. Бошковићу, морају претпоставити *nomina agentis* у основи: „наравно, *nomina agentis* из оне епохе развитка прасловенског језика када образовања на *-lo-* још нису била ушла као партиципи у глаголску систему”.

Српски језик нам показује како се издвојио наставак *ьѣа* и како је дошло до његове везе са глаголским општим делом у прасловенском језику: „примери типа *мржња*: *мрзан*, *мрзити*, *мутња*: *мутан*, *мутити*, *грожња*: *грозан*, *грозити* давали су могућност да се именице на *ьѣа* у језичком осећању непосредно вежу за глаголе поред себе, а из те је везе перинтеграцијом доби- вен наставак *ьѣа* као наставак за прављење именица од општих глаголских делова” (Бошковић 1978: 146).

Проф. Бошковић је на крају овог одељка објаснио и како је дошло до употребе наставка *ica* за грађење именица које значе *nomina loci* и зашто је таква његова употреба постала црта јужнословенских језика у случајевима у којима *nomina loci* имају *nomen agentis* у основи. „Ваља само имати у виду овај факат: употребе наставка *ьѣа* за *nomina loci* морало је бити у извесној мери и у јужнословенским језицима, – на то упућују остаци његове употребе у старословенском и бугарском језику; а употребе наставка *ьѣа* морало је бити у источним и западним језицима словенским и у оним случајевима где *nomina loci* имају *nomen agentis* у основи, – то показује употреба наставка *ѣа* у полапском и руском језику. Ово може значити само једну ствар: да се историјски однос *ьѣа* (у западним и источним словенским језицима) према *ьѣа* (у јужнословенским језицима) своди у даљој перспективи на напоредну

употребу ових двају наставака у категорији *nominum loci* у прасловенском језику” (Бошковић 1978: 149).

Потребно је разликовати две етапе употребе наставка *ica* за *nomina loci*: прву, док се *nomina loci* на *ica* нису разликовала по своме морфолошком склопу од осталих образовања на *ica* (упор. срп. *хлебница*, *житница*; *ножница*, *зобница* и сл.); и другу, када *nomina loci* на *ica* добијају посебан морфолошки склоп, када и по морфолошкој структури постају *nomina loci*: (упор. срп. *гвожђарница*, *ковачница*, *читаонница* и сл.).

Морфолошки склоп именица типа *chlěbъnica* и именица типа *chlěbařъnica* није исти: у првом случају имамо *chlěb-ъn-ica*, а у другом: *chlěbař-ъn-ica*. Именице типа *chlěbařъnica* према онима типа *chlěbъnica* значе граматичко издвајање *nominum loci* на *ica* од осталих образовања са завршетком *ъnica*, а то издвајање, по проф. Р. Бошковићу, своди се на употребу наставка *ica* за супстантивизацију придева на *ъnъ* направљених од именица које су биле по значењу *nomina agentis*.

III НАСТАВЦИ ОТ’А, ОТА || ОТА

Наставак *ot’a* од свих словенских језика имају само српски и словеначки језик. Он је, дакле, као наставак црта западног дела јужнословенске заједнице.

Примери из српског језика:

Наставак *оћа*: *бистроћа* (бистар), *бледоћа* (блед), *вредноћа* (вредан), *краткоћа* (кратак), *лакоћа* (лак), *мирноћа* (миран), *тешкоћа* (тежак), *тесноћа* (тесан), *тупоћа* (туп), *хладноћа* (хладан) и сл.

оћа || *ота*: *страхоћа* || *страхота* (страх), *глухоћа* || *глухота* (глух), *доброћа* || *доброта* (добар), *чистоћа* || *чистота* (чист), *слепоћа* || *слепота* (слеп);

ота: *грехота* (грех), *срамота* (срам), *лепота* (леп), *простота* (прост), *сухота* (сух) и сл.

Као што се види, у српском језику помоћу оба наставка граде се апстрактне именице и од придевских и од именичких општих делова. Међу њима, дакле, нема никакве разлике. Именице направљене помоћу једнога и другог наставка не разликују се по значењу, оне су синоними. Изузетак су само *чистоћа* (у материјалном смислу) и *чистота* (апстрактно значење). То је резултат накнадног везивања једног значења за један гласовни склоп речи а другог за други. Једнакост тих двају наставака показује да наставак *ot’a* није настао као резултат синтаксичке употребе. Оба наставка пак нису настала

истовремено: апстрактне именице са наставком *ota* настале су још у прасловенском, а за *ot'a*, видели смо, знају само српски и словеначки.

Наставак *ota* је наслеђен из прасловенског језика, а наставак *ot'a* је настао у српском и словеначком. Како? Наставак '*a* (<*ja*) у јужнословенским језицима остао је слободно граматичко средство за прављење апстрактних именица од придевских општих делова. То значи да су јужнословенски језици некада морали знати за дублете типа **jasń-a* // *jasn-ota*, **těsń-a* // *těsn-ota*, **grozń-a* // *groz-ota* са једне и *suša* // *suhota*, **měča* // *mękota*, *gost'a* // *gostota* и сл. – са друге стране. За објашњење постанка наставка *ot'a* ваља узети у обзир два односа: један старији, општи јужнословенски – **těsń-a* // *těsn-ota*: *těsnъ* и други млађи, српскохрватско-словеначки – **těsn-ot'a* // *těsn-ota*: *těsnъ*. Први однос у бугарском и старословенском језику је упрошћен губљењем првог члана, те је остао однос *těsnota*: *těsnъ*, а у српском и словеначком језику место њега дошао је други однос, са новим чланом – *těsnot'a*. У оба случаја имамо елиминисање из језика именица на *ńa* које су биле по значењу *Adjektivabstrakta*.

У српском и словеначком језику напоредна употреба наставака '*a* и *ota* довела је до контаминације њихове, до грађења наставка *ot'a* у оним случајевима где су *Adjektivabstrakta* могла бити и с наставком '*a* и с наставком *ota*.

IV НАСТАВЦИ АЃА И АРА

И ова два наставка налазе се само у српском и словеначком језику, по својој структури и употреби и они су иновација западног дела јужнословенске језичке заједнице.

АЃА

Наставком *aċa* граде се у српском језику именице и од глаголских, и од придевских и од именичких општих делова.

Именице саграђене наставком *aċa* од глагола имају двојако значење: или су *nomina agentis* или *nomina instrumenti*.

Nomina agentis су доста ретка и готово су увек без *maskulinum*-а на *aċ* поред себе: *нарикача* (нарицати), *превртача* (превртати), *тумарача*.

Nomina instrumenti су честа и у њима је *aċa* продуктиван наставак: *дрљача* (дрљати), *истирача* (испирати), *махача* (махати), *покривача* (покривати), *повезача* (повезати), *сапињача* (сапињати), *запињача* (запињати) и сл.

Ова два значења код суфикса *aċa* су резултат његова унутрашњег развитка; развитак значења *радника* као носиоца глаголске радње у значење *средства* помоћу којег се нека радња врши чест је и обичан код наставака за грађење речи у свим језицима.

У случајевима грађења именица од придевских општих делова наставак *ача* || *'ача* са својим дериватима *њача* и *овача* један је од најпродуктивнијих наставака. Његова улога се у овом случају своди на просту супстантивизацију основних придева: именице њиме саграђене врло су различита значења, – могу значити ма који предмет који је носилац оне особине што основни придев значи:

мекача (мек), *медењача* (меден), *ветрењача* (ветрен, ветар), *мешњача* (месан, месо), *зимњача* (зимни, зима), *сламњача* (сламни, слама):

њача: *кровњача* (кров), *лубњача* (луб), *паишњача* (пас), *зорњача* (зора);

овача: *брестовача* (брест, брестов), *церовача* (цер, церов), *храстовача* (храст, храстов), *лесковача* (леска, лесков), *комовача* (ком, комов), *маковача* (мак, маков).

И од именичких општих делова граде се именице помоћу наставка *ача* || *'ача*, и то врло различита значења: *копљача* (копље), *пламењача* (пламен), *рамњача* (раме), *крилача* (крило), *плетивача* (плетиво) итд.

ARA

Оба наставка, и *ача* и *ара* постала су на исти начин.

У српском језику именице на *ара* су у једним случајевима *nomina agentis feminini* а у другом – *nomina loci*. Прве су изведене од глаголских и знатно ређе именичких, а друге само од именичких општих делова.

Nomina agentis: *бељара* (м. *бељар*, белити), *гатара* (м. *гатар*, гатати), *картара* (м. *картар*, карта), *врачара* (м. *врачар*, врачати), *подложара* (подложити), *травара* (трава), *уштинчара* (уштинчак).

Nomina loci: *дрвара* (дрвар, дрво), *брашнара* (брашнар, брашно), *грнчара* (грнчар, грнац), *гвожђара* (гвожђар, гвожђе), *хлебара* (хлебар, хлеб), *овчара* (овчар, овца), *сенара* (сено), *стражара* (стражар, стража), *свилара* (свилар, свила), *црепара* (цреп), *дашчара* (даска), *воштара* (восак), и сл.

Као што се види, оне значе место где се налази оно што основна реч значи. Према томе, оне по значењу стоје у директној вези са основним речима, а не са именицама на *-ар*, преко којих су постале.

Шта су по својој генетској структури наставци *ача* и *ара*?

Према проф. Бошковићу, суфикси *аџа* и *ара* не значе и по постанку своје, као што данас значе, фемининални облик наставака *аџь* и *ађь*, тј. да нису постали додавањем наставак *а* као наставка за *femininum* именицама на *аџь* и *ађь*. У ствари, цело питање постанка наставака *аџа* и *ара* своди се на два проблема: на питање шта представља крајње *а* у њима и на који су начин именице њима саграђене постале *nomina agentis feminini*.

Проф. Бошковић полази од претпоставке да су оба та наставка постала на исти начин и да је значење „раднице” основно значење код њих оба, тј. да су у почетку ова два наставка били наставци само за *nomina agentis*. А као наставци за *nomina agentis* они су могли бити добијени само проширењем наставака *аџ* и *аћ* елементом *а* који је још у балтичко-словенској епоси имао као засебан наставак значење „радника” и *носиоца особине*.

И српски и словеначки језик морали су имати у извесној епоси развитка напоредна образовања типа *бераџ* // *бераџ-а*, *гатаћ* // *гатаћ-а* и сл. И није било никакве разлике између именица на *аџ-а* и оних на *аџ*, као ни између именица на *аћ-а* и оних на *аћ* – ни у семантичком ни у моционом погледу.

До моционе мене наставака *аџа* и *ара* дошло је тек онда када је у језичком осећању изгубљена „етимолошка” анализа именица као *бераџ-а* (: *бераџ-*), *гатаћ-а* (: *гатаћ-*) и када су ове именице доведене у везу с општим деловима глагола и именица од којих су њихове основне речи на *аџ* и *аћ* биле направљене; када су добијени нови односи у језику: *бер-аџа*: *беро*, *гат-ара*: *гат-ати*.

V НАСТАВЦИ ЉЈА (ЉЉЈА, АЉЈА) И АЉЈКА, ЉЈКА

а) Наставак *љја*

Има га српски, словеначки и бугарски језик. У сва три језика има значење *раднице*. У српском и словеначком је продуктиван, а у бугарском се само донекле одржао.

У српском језику, како каже проф. Бошковић, о наставку *ља* може се говорити „готово само на основу етимолошке анализе”. Веза његова са глаголима на *ати*, *ити* дала је наставке *ља*, *иља*. То се види и по преношењу њихову на глаголе који немају у инфинитивној основи *а* и *и*. Примери:

ља: *преља* (прести), (и сложенице: *злопреља*, *танкопреља*, *хитропреља*).

иља, **аља**: *музиља* (мусти), *периља* (прати – перем), *плетиља* (плести), *везиља* (вести), *белиља* (белити), *дојиља* (дојити), *родиља* (родити), *водиља* (водити) и др.; *шваља* (шити). *праља* (прати), *гребенаља* (гребенати), *примаља* (примати), *ткаља* (ткати) и др.

У саставу суфикса *љја* проф. Бошковић види три наставка за *nomina agentis*: *l + љји + а*. По њему, све су именице на *љја* у почетку биле мушка *nomina agentis* (или бар и мушка и женска). Значење *nomina agentis feminini* добиле су касније – на јужнословенском терену. Ово, на извештан начин, потврђују именице типа *балљји*, *тљкаљји* у старословенском језику и дужина вокала испред *ља* у српском језику. Најважнија је поменута дужина у српском језику јер нам показује да се српско *ља* своди на *l + љји*, а не на *l + ја*. Именице типа

тѣкалѣји су настале у прасловенском језику. У основи су им некадашња *nomina agentis* на *лѣ*, која су касније проширена наставком *ѣји*. Даље проф Бошковић закључује овако: „У целом питању постанка наставка *лѣја* главно је ово: именица као старословенско *балѣји*, *тѣкалѣји* морало је бити и у српскохрватском, словеначком и бугарском језику. И у овим су језицима те именице – у заједничкој епоси њихова развитка – додавањем наставка *а*, добиле, поред основних и нове облике: **тѣкалѣј + а*, **праљѣј + а*. Ови су нови облици њихови у језичком осећању доведени у непосредну везу с глаголима *тѣкати*, *прати*; а та је веза учинила своје: изазвала је структурни „поремећај” код именица **тѣкалѣја*, **праљѣја*, њихову нову поделу на морфолошке елементе – **тѣка-лѣја*, (: *тѣка-ти*), **пра-лѣја* (: *пра-ти*) – и учинила је да се оне осете као *femininum*-и” (Бошковић 1978: 168).

б) Наставци *алјка*, *илјка*

У српском и словеначком језику они су наставци за *nomina instrumenti*. Примери из српског језика: *чагртаљка* (чагртати), *казаљка* (казати), *махаљка* (махати), *навијаљка* (навијати), *окретаљка* (окретати), *прошиваљка* (прошивати), *свираљка* (свирати), *садаљка* (садити), *увлачаљка* (увлачити) и сл. За *уљка* Проф. Бошковић наводи само један пример (од А. Лескина) *сопиљка* (сопити) (у новијим речницима има их више: *носиљка* : носити, *светиљка* : светлити, *цедиљка* : цедити и сл.).

При објашњењу постанка суфикса *алјка*, *илјка* мора се, према проф. Бошковићу, имати у виду следеће: и српски и словеначки и (са извесним ограничењима) бугарски језик имају и суфиксе *алја*, *илја* и *алјка*, *илјка*. Он надаље резонује овако: „Ја не велим да овај паралелизам мора значити да су ови последњи наставци деривати оних првих, али мислим да се он ипак на то своди. Држим, наиме, да је старији облик наставака *алјка*, *илјка* био *ал-ј-ка*, *ил-ј-ка* где је *алј- < ал-ја < алѣја*, *илј- < ил-ја < илѣја*” (Бошковић 1978: 172).

Именице на *алјка* и *илјка* представљају једини случај где *nomina agentis* на *алја*, *илја* нису развитком унутрашњег значења прешле у *nomina instrumenti* него су за ову другу функцију добиле наставак *ка*. Али то *ка* није ушло у наставке *алјка*, *илјка* као наставак за *nomina instrumenti* јер су именице на *алја*, *илја* и по свом унутрашњем развитку могле дати именице које значе *оруђе* (као именице на *ац*, *ача*, *ица* и др.). Важно је још нешто уочити: у српском и словеначком језику нема именица на *лја* (*алја*, *илја*) које би значиле *оруђе* и обрнуто: нема именица на *алјка*, *илјка* које би значиле *радницу*. То значи да су ове две категорије именица у оба језика оштро разграничене и семантички и структурно. А по проф. Бошковићу „данашња разлика у значењу између именица на *алја*, *илја* и именица на *алјка*, *илјка* – *nomina agentis* : *nomina instrumenti* – може бити само резултат секундарног везивања једнога значења њихова само за облике

на *lja* (*alja*, *ilja*), а другога – само за облике на *ka* (*aljka*, *iljka*). [...] Сад већ није тешко рећи шта представља наставак *ka* у наставцима *aljka*, *iljka* у овим језицима; он је само м о ц и о н о п о ј а ч а њ е основног наставка *lja*; управо, он је израз формалне асимилације наставака *alja* и *ilja* паралелним наставцима *ačka*, *arka* (< *ačka*, *ařka*)” (Бошковић 1978: 173).

VI ПРИДЕВСКИ СУФИКСИ АЋИ И ИКАСТ (ИЧАСТ)

Од свих придевских суфикса које је осветлио проф. Р. Бошковић одабрали смо само ова два. Разлог је већ наведен – просторна и временска омеђеност.

АЋИ

У свом раду *О придевима типа ОРАЋИ* проф. Бошковић је објаснио постанак ових придева у српском језику као и постанак суфикса којим су изведени. За илустрацију узео је само придеве на *ћи* (овде је *ћи* завршетак а не суфикс) који су дати у Ивековићеву Рјечнику, у Даничићевим Основама и у Маретићевој великој граматичи: *бријаћи*, *целиваћи*, *јахаћи*, *јашаћи*, *обуваћи*, *ораћи*, *пасаћи*, *писаћи поливаћи*, *спаваћи*, *стајаћи*, *шиваћи*, *плетући*.

Пре проф. Бошковића ове придеве покушали су да објасне: Миклошич, Даничић, Меје, Вондрак и Б. Хавранек. У свим тим објашњењима проф. Бошковић налази две заједничке ствари: 1) сва су дата на темељу формалне анализе, ниједно није дато на бази семазиолошке анализе; и 2) сви су се бавили искључиво придевима на *ћи*, нико није узимао у обзир придеве на *њи*, *ни*, који су потпуно паралелни придевима на *ћи*. То су, с једне стране, малобројни придеви сачувани у везаној употреби и само у средњем роду: *ручанӣ* (Вук) – ручано доба = доба ручку, *ручањӣ* (у црногорским говорима), *ручањӣ* (у околини Дубровника) – ручање доба = доба доручку, *крѣтањѣ* (поименичени придев; у неким говорима Црне Горе) – време кад се стока после подне гони у пашу и, с друге стране, придеви *крѣштенӣ* и *вѣнчанӣ*, с пасивним обликом и активним значењем у свим нашим говорима и у књижевном језику.

Анализа значења придева на *ћи* и *њи*, *ни* упућује нас на семазиолошку, а преко ње и на морфолошку, везу тих придева с паралелним глаголским именицама на *ње*. Показује нам и то да неки наши придеви на *ћи* стоје у семазиолошкој вези не с глаголским именицама на *ње* него с глаголима од којих су те именице направљене. То је новија ствар – развитак придева на *ћи* као категорије и доказ њихове секундарне везе с глаголским општим деловима. Показује нам, најзад, да је суфикс којим су направљени први придеви на *ћи* и *њи*, *ни* – тј. некадашњи придеви на *ь* – био структуралне природе, без конкретног значења, имао је функцију грађења придева од других врста речи.

После детаљне анализе, проф. Бошковић закључује: а) да суфикс *ћи* у нашем језичком осећању данас не постоји, постоје само два његова деривата, суфикси *ићи* и *аћи* и б) да у *бријаћи*, *јахаћи* *ораћи* и др. имамо опште делове *бриј*, *јах*, *ор* и поред тога што имамо инфинитиве *бријати*, *јахати*, *орати*. За проф. Бошковића то је израз издвајања заједничког општег дела за читаву групу изведеница од глагола с којима придеви на *ћи* стоје у вези (*ор-ач*, *ор-ање*, *ор-аћи*: *ор-ати*).

На крају, проф. Бошковић закључује: „Гледани у перспективи грађења речи, ти су придеви прошли кроз три фазе свога развитка. Некад су стајали у вези са глаголским именицама – дативима на *теј* и *неј* од којих су постали, били су придеви на *њ* (**рљчанеј-њ*, **оратеј-њ*). Доказ: основна и најчешћа значења њихова, која не могу бити ништа друго до резултат те и такве везе. После су ступили у везу с инфинитивима поред себе, постали су придеви на *тејъ* и *нејъ* (**ора – тејъ : орати*, **руља – нејъ : руљати*). Доказ: многи примери и многа значења њихова који се не могу разумети без те и такве везе. Најзад су изменили, скратили свој општи део. Доказ: данашњи морфолошки склоп њихов, суфикси *аћи*, *ићи*, *ани* код њих” (Бошковић 1978: 218).

ИКАСТ (ИЉАСТ)

Постојање суфикса *икаст* у нашем језику проф. Бошковић илуструје примерима *модрикаст*, *плаветникаст*, који су саграђени од основних придева *модар* и *плаветан*, а варијанту *ичаст* – придевом *плавичаст* (од основног придева *плав*).

На питање шта тај суфикс (*икаст* односно *ичаст*) представља по својој генетичкој страни, он каже: „По моме мишљењу – он је састављен од два деминутивна суфикса *икъ* + *астъ*” (Бошковић 1078: 261).

Има га и словеначки језик: *bledikast* (bled), *črnikast* (črn), *modrikast* (moder), *temnikast* (temen), *starikast* (star) и сл. У поређењу са српским, разлика је у томе што нема варијанте *иљаст* и у томе што се у словеначком *икаст* употребљава и ван придева који значе боју. Осим тога, у словеначком језику придеви на *икаст* имају понекад поред себе и именицу на *ика* изведену од придевског општег дела. То је А. Бајецца навело на закључак да је суфикс *икаст* у словеначком језику постао перинтеграцијом код именица на *ика*. Проф. Бошковић се не слаже са тим закључком јер се словеначко *икаст* не може одвојити од српског *икаст* (то је један исти суфикс), а српско *икаст* није могло постати код именица на *ика*. И други разлог: придеви на *икаст* који би били направљени од именица на *ика* суфиксом *аст* немају деминутивно значење, упор.: *шупљикаст* = који је на шупљике, *чемерикаст* = који је као чемерика (горак, љут).

И А. Лескин мисли да је у српском језику прво направљен придев *плаветникаст* – од именице *плаветник*; затим је тај придев доведен у везу са основним придевом *плаветан*; тако је добијен суфикс *икаст*, помоћу кога је направљен придев *модрикаст*. На то проф. Бошковић каже: „Лескин је сметнуо с ума једну ствар: да је *плаветникаст* реч општега књижевног и народног језика, а *плаветник* – покрајинска реч, забележена у Срему” (Бошковић 1978: 262).

На крају, проф. Бошковић закључује: „... некада су у јужнословенским језицима – у бугарском, српскохрватском и словеначком језику – постојали деминутивни придеви као *bělikъ*, *blědikъ*, *modrikъ*, *starikъ*. Такви су придеви, врло рано у њима проширени деминутивним *astъ* resp. *ькъ*” (Бошковић 1978: 263). Зашто је дошло до тог проширења, по проф. Бошковићу, могућа су два одговора: или је у извесној епоси развитка јужнословенских језика код суфикса *икъ* избледело деминутивно значење, па му је, као функционално појачање, додат суфикс *astъ* resp. *ькъ*; или је дошло до екскурзивног покрета – механичког преношења тих наставака, слично суфиксу *ьје* код именица на *ьство* у старословенском језику.

*

На крају и нешто помало лично. Аутор овога рада имао је срећу да као студент слуша Бошковићева незаборавна предавања и још већу срећу и част да буде најмлађи асистент за *Упоредну граматику словенских језика* код професора Радосава Бошковића. (Хм, најмлађи, а већ четири године у пензији ...). Циљ овога рада је да заголица и усмери младе истрживаче који ће се озбиљно и студиозно бавити деривацијом да уче од најбољег – да читају Бошковићеве радове! И да се не обесхрабре ако им после првог читања не буде баш све јасно, нека читају и други, трећи пут. И управо кад им се буде учинило да се све отворило, да је све јасно – однекуд ће искочити питање: Да ли је? Одговор ће наћи у следећем читању ...

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2000:** Александар Белић, О историјском развитку словенских деминутивних и амплификативних суфикса, *Изабрана дела Александра Белића*, т. 2, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошковић 1978:** Радосав Бошковић, Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Бошковић 1978^a:** О придевима типа *ораћи*, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.

Бошковић 1978⁶: Око суфикса *икаст* (*ичаст*), *Одабрани чланци и расправе*,
Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.

PROFESSOR RADOSAV BOŠKOVIĆ'S DERIVATIONAL
INNOVATIONS

Summary

The paper points out professor Radosav Bošković's innovative contribution in the area of Serbian and South Slavic derivation. Of special interest are prof. Bošković's positions as regards the genesis of certain suffixes, their structure, semantics, and distribution (correlation with root words). Due to the word count limitations, not all the suffixes prof. Bošković had studied were included in the paper. The goal here was primarily to encourage future researchers and young scholars to read the works of professor Radosav Bošković and learn from the best.

Milan V. Stakić